

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

.....
שיעורים ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

מורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

פרשת בהעלותך – תשפ"ב

התוכן:

1. "דיני כבוד ספר תורה" (ליל שב"ק "בהעלותך") – עמוד 2

2. "עוסקת במצוה שהזמן גרמא, אי פטורה ממצוות" (שב"ק "בהעלותך") – עמוד 9

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א

באתרנו: <http://pninim.co.il/>

שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר תחת הלינק:

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל ש"ק פ' בהעלותך תשפ"ב

פרטי דיני כבוד ספר תורה

מחלוקת הפוסקים אם חיוב כבוד ס"ת הוא מדאורייתא או מדרבנן

נחלקו הפוסקים אם החיוב של כבוד ס"ת הוא מדאורייתא או מדרבנן. מקור הסוגי הוא בקידושין (ל"ג:), איבעיא להו מהו לעמוד מפני ספר תורה, רב חלקיה ורב סימון אמרי ק"ו, מפני לומדיה עומדים, מפניה לא כש"כ, וכן נפסק להלכה ברמב"ם (הל' ס"ת פ"י ה"ט) ובטור ושו"ע (יו"ד סי' רפ"ב ס"ב).

י"א דכיון דקיי"ל שק"ו הוא מדאורייתא, ממילא החיוב לקום בפני ס"ת הוא מ"ע מה"ת, וכמו שצריך לקום בפני חכם וזקן, ה"ה צריך לקום ולכבד ס"ת מדאורייתא (עמק ברכה הל' כבוד ס"ת עמוד מ"ב, נחלת אליהו להגר"א דושניצר זצ"ל עמוד י"ז, אג"מ או"ח ח"ה סי' ל"ח סק"א, ואילו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בשאלת רב ח"א עמוד רל"ה אמר שיתכן שהוא מדאורייתא). וכעין זה כ' הפמ"ג (או"ח סי' קנ"ג בפתיחה למשב"ז), שהאיסור לנהוג בזיון בקדושת ס"ת הוא מדאורייתא מהלימוד הנ"ל, מפני לומדיה עומדין מפניה לא כש"כ, והוא ק"ו גמור מהמצוה של "והדרת פני זקן".

אבל י"א שהחיוב לקום בפני ס"ת הוא רק מדרבנן (גידולי הקודש על הדעת קדושים הל' ס"ת סי' רפ"ב סק"ג), והק"ו הנ"ל אינו אלא אסמכתא, והביאו ראיי להיפך מהסוגי במכות (כ"ב:), אמר רבא כמה טפשי שאר אינשי, דקיימי מקמי ספר תורה, ולא קיימי מקמי גברא רבה, דאילו בספר תורה כתיב "ארבעים", ואתו רבנן בצרו חדא, אלמא קימה מפני תלמיד חכם עדיפה מקימה בפני ס"ת.

הראשונים בקידושין כבר הקשו האיך מיישבים הני תרי סוגיות דסתרי אהדדי. הר"ן שם תני שבודאי כבוד ס"ת עדיף על כבוד ת"ח, וכוונת הגמ' במכות היא, כיון שהחכמים מפרשים את התורה, ולולי החכמים היתה התורה כרוכה ומונחת משום שלא היינו יודעים לפרשה, לכן אותם החושבים שצריך לקום רק מפני ס"ת ולא מפני חכם הם טפשים, דלולי החכמים היתה התורה סתומה, אבל למעשה בודאי כבוד ס"ת עדיף על כבוד ת"ח (וע"ע אריכות גדולה בישוב סתירת הסוגיות בספר קימה והידור במילואים סי' ב').

מי מקדימים להרים כשת"ח נופל וס"ת בידו

ולכאורה יש נ"מ טובא בדרך שמיישבים את הסתירה בין הסוגיות, אם ת"ח נפל וס"ת בידו, איזה מהם יקדים להרים, הת"ח או הס"ת, אבל יש לציין שאם הת"ח שנפל הוא בצער, מסתבר לומר שצריך להרימו ראשון (עי' שו"ת ציץ אליעזר ח"יז סי' ל"ט, וחוט שני על רבית עמוד קס"ו). ומעשה שהיה שהנצי"ב נפל פעם עם ס"ת בידו, ומיהרו להרים קודם את הס"ת, ורק אח"כ את הנצי"ב, ואמר אז הג"ר אליהו ברוך קמאי זצ"ל רבה של מיר, שעשו שלא כדיון, והיו צריכים קודם להקים את הנצי"ב.

מתי צריך לקום בפני ס"ת וכמה צריך לקום

כ' בשו"ע (יו"ד סי' רפ"ב ס"ב) הרואה ס"ת כשהוא מהלך, חייב לעמוד לפניו, ויהיו הכל עומדים עד שיעמוד זה שמוליכו, ויגיענו למקומו, או עד שיתכסה מעיניהם.

סמיכה בזמן ש"ת עובר לפניו

עוד כ' המ"ב (סי' קמ"ו סק"ז), שבזמן שנושאים הס"ת חייב לעמוד לפניו עד שתתכסה מעיניו או עד שהמוליכה יגיע למקומה, ואפילו סמיכה על איזה דבר אסור, דסמיכה כשיבה, ונ"מ טובא שאסור להישען על סטנדר בשעה שמוליכין הס"ת מהארון הקודש לבימה, או מהבימה לארון הקודש (מ"ב שם וסי' צ"ד סק"ג). לפ"ז כ' הגר"א דושניצר זצ"ל (נחלת אליהו עמוד שכ"ג אות פ"ז), כיון שהחיוב לעמוד בפני ס"ת שעובר לפניו לומדים מק"ו, ממילא אם כשהלך הש"ץ עם הס"ת תוך ד' אמותיו והוא סמך עצמו על דבר, באופן שאם ינטל אותו דבר יפול, דהוי כשיבה, לכאורה עבר על מ"ע אם הא דנפקא לן מק"ו מקרי דאורייתא, וצ"ע.

האם צריך לקום בפני ס"ת בזמן הזכרת נשמות וברכת החודש

נוהגים שהש"ץ אוחז את הס"ת בזמן ברכת החודש (שערי אפרים שער י' סל"ז), והזכרת נשמות ויש נוהגים גם כשאומרים "יקום פורקן" (מ"ב סי' צ"ו סק"ב בשם הטי"ז), ומ"מ מעיקר הדין א"צ לקום בפניה כיון שהחזן עומד עמה במקום אחד, ומ"מ מנהג העולם לעשות הידור לס"ת ולעמוד (שעה"צ סי' קמ"ו סק"ח בשם הפמ"ג). בכל זאת כ' האג"מ (או"ח ח"ה סי' ל"ח סק"ד) שאינו חיוב גמור כשאר מנהגים, אלא רק מצוה בעלמא, ומ"מ במקום שלא נהגו לעמוד, ראוי שישנו את מנהגם ויעמדו כמנהג העולם.

לקום בפני ס"ת באמצע לימודו

כ' הפת"ש (יו"ד סי' רמ"ב סק"ג) בשם שו"ת יד אליהו (סי' ד'), שחייב לעמוד מקמי ס"ת גם אם הוא יושב ועוסק בתורה, דהרי מבואר בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ד ס"א) שצריך לעמוד מפני ת"ח אפילו בשעה שלומד, וא"כ כיון שהס"ת עדיפא, פשוט שצריך לעמוד מפניו אפילו כשלומד.

אמנם יש להעיר, שברבינו יהונתן בקידושין (ל"ג: ד"ה מפני) כ' שהחיוב לקום באמצע לימודו הוא רק כשלומד בע"פ ואין ספר לפניו, אבל כשקורא מתוך הספר א"צ לקום.

עוד יש להעיר, דמי שעסוק בתלמודו משום שלומד בעיון, ולא הבחין שס"ת עובר לפניו, א"צ להודיעו כדי שיקום בפניו כיון שלא נתחייב, דהרי לשון הרמב"ם (הל' ס"ת פ"י ה"י) הוא "כל הרואה ס"ת מהלך, חייב לעמוד מפניו", וכיון שאינו רואה הס"ת, וגם אינו יודע שעובר לפניו, הרי הוא פטור מלקום לפניו (הליכות שלמה – תפלה פ"ב הערה 37).

לקום בפני ס"ת באמצע תפילתו

יש להסתפק אם צריך לעמוד בפני ס"ת שעובר לפניו כשהוא באמצע התפלה, כגון באמצע פסוד"ז או ק"ש או תחנון. מקום הספק הוא, דכל המקור שחייבים לקום בפני ס"ת לומדים מהחיוב לקום בפני ת"ח, והתם נחלקו הפוסקים אם צריך לעמוד באמצע תפלתו. עוד יש להסתפק, האם יש מקום לחלק בין אם הקימה בפניו יפריע לו בתפלתו.

הברכי יוסף (יו"ד סי' רמ"ד סק"א) הביא שיטה שבשעת התפילה אין לקום מפני חכם, שאין חולקים כבוד לתלמיד במקום הרב, ומעת אמירת הקרבנות עד עלינו לשבח, צורך גבוה הם על דרך האמת, והביא ראיה לזה מיעקב אבינו שהיה קורא את שמע, ולא הפסיק כדי לנשק את יוסף, ומי אמר שזה היה בפסוק ראשון, ולכן סיים שאם הלכה רופפת בידך, שב ואל תעשה דווקא, וכש"כ כי איכא כבוד המקום, דבזיון הוא להניח כבוד המקום.

אבל למעשה הברכ"י חולק על שיטה זו, וכתב דלעמוד לפני ת"ח, כבוד המקום הוא מצות עשה, ואדרבה כבוד המקום מתרבה ע"י ששומרים מצוותיו, ופוק חזי מאי עמא דבר, ולמעשה עומדים בבתי

כנסיות לפני תלמידי חכמים בשעת הזמירות וברכות קריאת שמע, ומנהגן של ישראל שפיר נאה ויאה, ולמעשה הכי כבר מבואר ברוקח (סוסי' ש"ט), והוסיף דכיון שיכול לעמוד באמצע תפלתו, חייב לעשות כן ויקבל שכר טוב בב' עולמות. בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' קמ"ו) כ' שיפסיק משום דהוי כמו שמפסיק מפני הכבוד, ואע"פ שמבואר במ"ב (סי' ס"ו סק"ב) דבזה"ז אין להפסיק מפני הכבוד, היינו כשמפסיק בדיבור, אבל קימה גרידא שאין בה הפסק בק"ש, חייב להפסיק (ואמנם משמע שם דהיינו דווקא בין הפרקים, מ"מ חזר בו – הובא בספר והדרת פני זקן עמוד ל"ט הערה פ"ט, וכתב דקיי"ל כפשטות לשון הברכ"י, שצריך לקום אפילו באמצע הפרק). ומ"מ אם הקימה מפריע לו בתפלתו, פטור מלקום מדין העוסק במצוה (שו"ת תשובות והנהגות ח"ד סי' כ"ב). מאידך גיסא, בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סי' כ"ז) כתב, שאם כולם יקומו והוא ימשיך לשבת, יהיה בגדר בזיון לת"ח, ולכן אע"פ דקיי"ל שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, מ"מ במקום בזיון ת"ח אסור להמשיך לשבת אע"פ שהוא באמצע תפלתו.

י"א שלא יקום באמצע פסוק ראשון של ק"ש לת"ח (שו"ת שלמת חיים הנדמ"ח סי' נ"ה, שו"ת שבט הלוי שם, ושו"ת תשובות והנהגות הנ"ל וח"ד סי' כ"ב), אבל מרן החזו"א זצ"ל אמר למרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שיפסיק אפילו בפסוק ראשון של ק"ש כדי לקום כשהמשגיח הגר"א דושניצר זצ"ל נכנס (דרך שיחה ח"א עמוד שע"ד), ולכאורה נ"מ טובא גם לגבי לקום כשס"ת עובר לפניו באמצע פסוק ראשון של ק"ש.

אם הוא באמצע תחנון, צריך להפסיק ולקום עד שהס"ת יגיע למקומו, ואז ימשיך בישיבה (הליכות שלמה – תפלה פ"ב סי', ומרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל באשי ישראל פכ"ה הערה מ"ח).

עמידה לפני ס"ת פסול

נחלקו הפוסקים אם חייבים לעמוד לפני ס"ת פסול, בשו"ת נוב"ק (יו"ד סי' ע"א ד"ה ועוד) פסק דכיון שקדושת ס"ת פסול הוא כקדושת ס"ת כשר, לכן צריך לקום בפניו, ואילו הערוה"ש (יו"ד סי' רפ"ב ס"ד) פסק שא"צ לעמוד בפניו, והכי מדויק ברמב"ם (הל' ס"ת פ"י ה"ב) שכתב וז"ל ספר תורה כשר נוהגין בו קדושה יתירה וכבוד גדול עכ"ל, משמע דהיינו דווקא בס"ת שהוא כשר ולא בס"ת פסול, ולמעשה מרן הגרשז"א זצ"ל פסק דהמנהג לקום מלפניו כמו שפסק הנו"ב (הליכות שלמה – תפלה פ"ב דבר הלכה סקנ"ה), ונ"מ טובא בזה גם לגבי טלטול ס"ת פסול ממקום למקום, כגון לצורך ריקודים בשמחת תורה, דאמנם הדעת קדושים (יו"ד סי' רפ"ב סק"א) הסתפק בזה, אבל בשו"ת נו"ב (או"ח סי' ט') פסק לשיטתו שס"ת פסול קדושתו עליו, ולכן אסור לטלטלו ממקום למקום אא"כ יש היתר לדבר.

ללוות את הס"ת כשעובר לפניו

כ' הרמ"א (סי' קמ"ט ס"א) מצוה לכל מי שהס"ת עוברת לפניו, ללוותה עד לפני הארון שמכניסים אותה שם (ובשערי אפרים שער י' ס"ד כ' דגם מי שאין הס"ת עובר לפניו, ג"כ מתקרב קצת לראותו), אבל כשהכניסו הס"ת למקומו, א"צ להמתין שם עד שיסגרו את הארון הקודש (מרן הר"ח קניבסקי זצ"ל – שאלת רב ח"א עמוד רל"ו).

המ"ב (סק"ז) הוסיף בשם המ"א, דהמצוה ללוות הס"ת אינה רק כשמחזירין אותה לארון הקודש, אלא גם כשמוציאין אותה מההיכל, מצוה לכל מי שעוברת לפניו, ללוותה עד הבימה (דלא כמשי"כ בשערי אפרים שער י' סוס"ד שמלווין אותה קצת, ורק המוציאה מלווה אותה עד הבימה).

חיוב המגביה והגולל ללוות את הס"ת

כ' המ"ב (סי' קמ"ט סק"ח) שהמגביה והגולל ילוו הס"ת עד לפני ארון הקודש, והיינו אפילו אם אין הס"ת עובר לפני הגולל (פמ"ג סי' קמ"ט סק"ג), ובמקום שנוהגים להחזיר הס"ת לארון הקודש רק אחרי "ובא לציון", כ' הקצוה"ש (סי' כ"ה סקס"א) שאין הגולל צריך ללוותה כיון שכבר אינו עומד על יד הס"ת,

והיינו דווקא אם הס"ת לא יעבור לפניו, אמנם התו"ח (שם סק"ב) כ' שהגולל צריך להמתין על יד הס"ת עד שיוליכוהו לארון הקודש.

הבאת ילדים לנשק הס"ת

כ' הרמ"א (סוסי' קמ"ט) שנוהגים להביא התינוקות לנשק התורה כדי לחנכם ולזרזם במצוות, והתו"ח (שם סק"י) וסידור יעב"ץ (הלי קרה"ת) הוסיפו, שהמנהג הוא שגם גדולים מנשקים את הס"ת כשעובר לפניהם, והשערי אפרים (שער י" ס"ד) הוסיף דמי שהוא קרוב לס"ת, ראוי שיחבקנו ביד ימין, והתו"ח הנ"ל כ' שיחבקנו בשני זרועותיו, וכן נהג מרן החזו"א זצ"ל (דינים והנהגות פ"ו ס"ח).

אם אינו יכול לנשק הס"ת בפיו, כ' השערי אפרים שם שינשקנה בידו, אבל יש שנמנעו מלנשקו בפיו עפמשי"כ הרמב"ם (הלי רוצח פ"י"ב ה"ד) שאסור ליתן מעות לתוך פיו, שמא יש עליהם רוק של חולה (והובא להלכה בשו"ע יו"א סי' קט"ז ס"ה), ואמנם מרן הגרשז"א זצ"ל נהג לומר שא"צ לחוש לסכנה בנשיקה זו על מעיל הס"ת (הליכות שלמה – תפלה פ"י"ב הערה 68), אבל מרן הגריש"א זצ"ל נשק הס"ת בריחוק מעט בלא נגיעה (שו"ת ישא יוסף ח"א סי' ל"ב).

והנה יש לברר מה הוא המקור לנשק הס"ת כשמוציאים ומכניסים אותו מהארון הקודש. בשערים המצויינים בהלכה (סי' כ"ג סק"א) כ' שמבואר ברש"י בע"ז (י"ז). שדרך בני"א כשיוציאים מבית הכנסת, מנשקים את מי שגדול הימנו משום כבוד, וא"כ י"ל ק"ו, אם צריך לנשק אדם גדול, כש"כ יש לנשק ס"ת.

לעמוד עם אחוריו לס"ת וההיתר לרבנים שדורשים לציבור

כ' בשו"ע (יו"ד סי' רפ"ב ס"א) לא יחזור אחוריו לס"ת א"כ הוא גבוה ממנו עשרה טפחים. הט"ז (שם סק"א) הוסיף שהרבנים העומדים לפני ארון הקודש ודורשים, אינם בכלל איסור זה שעומדים אחוריהם לארון הקודש, משום שהס"ת מונח בתוך הארון, והוא כמו רשות אחרת (והובא להלכה בשעה"צ סי' ק"נ סק"ג), אבל הפמ"ג (או"ח סי' קמ"א משב"ז סק"ג) התנה דהיינו דווקא אם הארון הקודש הוא בגודל אמה על אמה ברום ג' אמות, דאז הוא חולק רשות לעצמו. בשו"ת מנחת יצחק (ח"ה סי' ע"ח) הוסיף שמבואר בשערי אפרים (שער ג' פתחי שערים ס"ט) דצריך להקפיד שסיום מקום עמידת הס"ת בהיכל יהיה למעלה מחצי קומת האיש, כדי שעכ"פ כשהדורש יעמוד שם, לא יהא אחוריו ממש כלפי הס"ת.

הערוה"ש (שם ס"ב) הוסיף עוד טעם להקל, דזה גופא כבוד התורה, שדורש בה ובמצוותיה, והתורה עצמה גזרה כן כעין זה בברכת כהנים, שהכהנים פניהם כלפי העם פנים כנגד פנים, וכמו שדרשו "כה תברכו" פנים כנגד פנים, והכי נמי הרי התורה גזרה להודיע חוקי האלקים ותורותיו, ובהכרח לדרוש פנים כנגד פנים, אבל המעיין בשערי אפרים הנ"ל יראה שכתב דסברא זו היא דווקא בברכת כהנים (וע"ע בשו"ת משנת יוסף ח"ד סי' י"ג).

בחור הבר מצוה או מי שדורש כשאינו כוונתו לשם שמים העומדים ואחוריהם לארון הקודש

עוד כ' השערי אפרים (שם) דמי שלא הוטל עליו חובה לדרוש לעם, רק איהו דקא ממצי נפשי, ויודע בעצמו שאין כוונתו לדרוש לכבוד ה' וליקר תפארת תורתו הקדושה, רק לכבוד עצמו הוא דורש, להראות חריפותו, או משום דרוש וקבל שכר, אין ספק כי מלבד שלא יקבל שכר על הדרשה, אלא ענוש יענש על שמיקל ראשו כלפי הקודש, אין לו תוך, ויש לו אחורים אל היכל ה', ושומר נפשו ירחק מזה.

בשו"ת מנחת יצחק (ח"ה סי' ע"ח) נשאל ממקומות שנוהגים שחתן הבר מצוה דורש בש"ק אחרי קרה"ת, והוא עומד עם אחוריו לארון הקודש, ואמנם האריך ללמד זכות עליו, אבל למעשה נקט שאם אפשר לתקן שלא יהיה אחוריו כלפי הס"ת ממש.

לעמוד עם אחוריו לס"ת בשעת קרה"ת ומפטייר

כ' המ"ב (סי' קמ"ז סק"ט) שהאוחז בס"ת יזהר להתרחק קצת מן הצד, כדי שלא יחזיק הספר אחורי הקוראים, ואמנם מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה – תפלה פי"ב סי"ד) פסק שמותר לעולה ולבעל קורא לעמוד כדרכם כשפניהם אל הבימה, גם אם יש ס"ת מאחוריהם, והוסיף שלא ראינו אחד מהגדולים שיזהר לצדד עצמו, אלא הם עומדים כדרכם, ויש לבאר כוונתו לפמש"כ העמק ברכה דלהלן, אבל נראה דכוונת המ"ב היא שהיושב עם הס"ת יתרחק קצת כדי שלא יהיה צורך לעולה לתורה לעמוד עם אחוריו לס"ת, אבל בודאי מן הדין הדבר מותר כשהוא עסוק בקרה"ת.

העמק ברכה (הל' כבוד ס"ת עמוד מ"ג) כתב דהא דלא יחזיר אחוריו לס"ת, נראה דאם הוא עוסק בכבוד ס"ת אחרת, אז מותר לו להחזיר אחוריו לס"ת הראשונה, כגון בשבת שמוציאין ב' ס"ת לקריאה, באחת קוראין, והס"ת השני מחזיקין על הבימה אחורי הקוראין, אין זה בזיון להס"ת, כיון שעוסק בכבוד ס"ת אחרת, וכן כשקוראין מפטייר בנביא, אע"פ שאין כאן כבוד ס"ת אחרת, מ"מ מותר שאחוריו יהיה לס"ת בשעת קריאת המפטייר, משום שהמצוה היא לכתחילה שיהי' פני הקורא והמפטייר נגד המזרח כנהוג, וא"כ הרי הוא עסוק במצוה שהיא חובת הציבור, ויש בזה משום כבוד הציבור שהוא דוחה כבוד הס"ת כמבואר בסוטה (מ.), אמר ר' יצחק לעולם תהא אימת צבור עליך, שהרי כהנים פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי שכינה.

אבל בשעה שהש"ץ אומר דברים אחרים, כגון יקום פורקן, ואב הרחמים, ואשרי וכיו"ב, אז ודאי שאסור להחזיר אחוריו לס"ת שמחזיקין שם על הבימה, רק צריך לעמוד מן הצד, וכן ראיתי מדקדקים עושים, ויישר כחם של הספרדים בזה שעושים פתחי בימותיהם לצד מערב, ונמצא שהספסל של הבימה לעולם עומד מן הצד, ושם מחזיקין הס"ת ואין כאן שום מכשול, והעמק ברכה תמה על בימותיהם של האשכנזים, למה לא מיחו הגדולים בזה, לצוות לסדר הספסל מן הצד, כדי להסיר המכשול הזה מעל ישראל.

אבל יש להעיר על דברי העמק ברכה, שהבעל קורא ועולה לתורה צריכים לעמוד ופניהם כלפי מזרח, דהרי בשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ת או"ח סוסי" י"ג) נשאל כשמתפללים בבית בעשרה, והחלונות הם במערב, והקורא צריך לראות לאור החלון, האם פני הקורא יכולים להיות לכיוון מערב, וכתב שאין שום חשש בזה, ורק בתפלה יש קפידא ולא בקרה"ת, ואי משום ההשתחואה שהעולה משתחוה לצד מערב, ג"כ אין קפידא, שעיקר השתחואה היא רק לכבוד התורה כמבואר במ"א (סי' קל"ט סק"ו), וא"כ כאן ראוי שישתחוה לצד שהתורה מונחת פתוחה לפניו עכתו"ד. אבל השערי אפרים (שער ג' ס"ט) כתב, שלכתחילה יש לקבוע מקום לתיבה נגד כותל מזרח, שם ארון הקודש, בכדי שכאשר משתחוה יהיו פניו גם כלפי הקודש, אע"פ שעיקר ההשתחואה היא לכבוד התורה, ומ"מ אין להקפיד אם אינו מכוון נגדו ממש.

נשיאת כפיים והכהנים עומדים על הדוכן ואחוריהם לארון הקודש

כ' בשו"ע (סי' קכ"ח ס"י) בענין ברכת כהנים, עומדים בדוכן, פניהם כלפי ההיכל ואחוריהם כלפי העם.....ומחזירים פניהם כלפי העם, והסביר המ"ב (סקל"ז) דילפינן בגמ' שברכת כהנים צריך

להיות פנים כנגד פנים, ומקור האי דינא הוא הסוגי הנ"ל בסוטה (מ.), לעולם תהא אימת צבור עליך, שהרי כהנים פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי שכינה. האור שמח (הל' תפילה פי"ד הי"ב) הסביר בזה את נוסח התפילה שהכהנים אומרים אחרי ברכת כהנים: "רבשיע עשינו מה שגזרת עלינו", פי' שלא החזרנו פנינו מארון הקודש אלא משום שכך גזרת עלינו לעשות.

החזרת גבו לס"ת בהקפות כשאנשים מפסיקים בנייהם

הג"ר מאיר ברנסדורפר זצ"ל פסק, שאם אנשים מפסיקים בינו לס"ת, מותר להחזיר אחוריו לס"ת, והוא בעצמו ג"כ נהג כן כשניגש לנשק הס"ת בעת הולכתו לבימה ובחזרתו, דכיון שהס"ת היה מוקף באנשים, היה חוזר למקומו כשאחוריו לס"ת (הובא בנתיבות ההלכה על הל' סת"ם חלק מ"ז עמוד 433).

והנה מצאנו מקור לסברא זו, דהרי הפוסקים דנו בענין אם יש היתר לשבת בשעת ההקפות משום כבוד הספרי תורה שרוקדים אתם, ואחד מהלימודי זכות הוא, שמחשיבים הציבור שרוקדים כמחיצה (עי' שו"ע הל' עירובין סי' שס"ב ס"ה) בין הס"ת ובין מי שיושב (הליכות שלמה פי"ב הערה י"ג, ושו"ת פרי אליהו ח"ג סי' כ"ד, ועי' נחלת אליהו עמוד י"ז שהסתפק בזה), אבל זה רק היתר באופן שכל הס"ת מסובבים ע"י אנשים, ואף אחד מהרוקדים במעגל החיצוני אינו מחזיק ס"ת עמו.

לרקוד בשמחת תורה כשהרוקד מאחוריו מחזיק ס"ת בידו

יש להסתפק מה ההיתר לרקוד כשהרוקד מאחוריו מחזיק ס"ת בידו, וצ"ל כיון שהכל הוא לכבוד התורה, כיון שהקילו בהרבה דברים בשמחת תורה לכבוד התורה (עי' מ"ב סי' תרס"ט סק"ה) ממילא יש להקל גם בזה, בפרט שקשה מאוד לזיזת בזה.

עמידה בחזרת הש"ץ בימים נוראים או בשעה שהארון הקודש פתוח

יש להסתפק היאך ינהגו הצבור בזמן חזרת הש"ץ בימים נוראים, דמצד אחד כ' הרמ"א (סי' קכ"ד ס"ד) יש אומרים שכל העם יעמדו כשחוזר הש"ץ התפלה, והסביר המ"ב (סק"כ) טעמם בשם הפמ"ג כיון שמכוונים ושומעים מש"צ ושומע כעונה וכאילו מתפללים בעצמם דמ"א, וכן היה מנהג הקדמונים, ועכשיו בעוה"ר כל אחד עושה כפי דעתו ומהם יושבים ומשיחים. והנה מסתבר לומר דמה שהרמ"א כ' שיעמדו בחזרת הש"ץ, היינו בחלק התפלה שיי"ח שמו"ע בשמיעתה, ולא בפיוטים שאומרים בימים נוראים, ולכאורה בזמן הפיוטים אין סיבה להמנע מלשבת. אבל מאידך גיסא יש הרבה פיוטים שכשאומרים אותם, הארון הקודש פתוח, ואמנם מעיקר הדין אין חיוב לעמוד בזמן שהארון הקודש פתוח, דהרי הרמ"א (יו"ד סי' רמ"ב ס"ה) פסק דכשהס"ת על הבימה אין ציבור שבביהכ"ס צריכים לעמוד דהספר ברשות אחרת, והוסיף שם הט"ז (סק"ג) דגם בזמן שהס"ת מונחת בארון הקודש, אע"פ שהוא פתוח, ג"כ א"צ לעמוד, אלא שהעולם עושין כן דרך כבוד לעמוד כל שהארון הקודש פתוח, ואין חיוב בדבר. לפ"ז יש לדון היאך יתנהג מי שאינו יכול לעמוד משך כל חזרת הש"ץ, ובשלמא אם יספיק לו מה שישב בזמן אמירת הפיוטים כשהארון הקודש אינו פתוח, בודאי ניחא, אבל אם יצטרך לשבת יותר מזה, יש להסתפק האם יעדיף לשבת בזמן חזרת הש"ץ חלק מהשמונה עשרה, או שמא עדיף שישב בזמן הפיוטים שאומרים כשהארון הקודש פתוח.

והנה בענין עמידה כאשר הארון הקודש פתוח, אמנם הט"ז היקל מעיקר הדין, אבל בשו"ת פנים מאירות (ח"א סוסי' ע"ד) חולק עליו במי שרואה הס"ת שהארון הקודש (וני"מ טובא במי שיושב במקום שאינו רואה הס"ת כשהארון הקודש פתוח), וכ' דבודאי חייב לעמוד, וכן נקט בפשטות בשו"ת חת"ס (ח"ו"מ סוסי' ע"ג) [אמנם יש שלמדו פשט בחת"ס דכוונתו כמו הט"ז דכן המנהג ולא מצד הדין - עי' שו"ת ציץ אליעזר חט"ו סי' ל"ב - וע"ע בשו"ת דעת סופר

או"ח ס"י כ], אבל למעשה השעה"צ (סי' קמ"ו סק"ח) הביא בשם הפמ"ג כשיטת הטי"ז, דגם בזמן שהארון הקודש פתוח, אין חיוב לעמוד, כיון שהס"ת מונחת במקומה, אלא שהעולם נוהגים הידור לתורה ועומדים.

וא"כ הסברא אומרת, כיון שהרמ"א כ' שכל העם יעמדו בחזרת הש"צ, ואילו עמידה בזמן שהארון הקודש פתוח אינה אלא הידור לכבוד התורה, מי שמרגיש שצריך לשבת משך חזרת הש"צ יעדיף לשבת בזמן שהארון הקודש פתוח באמירת הפיוטים ולא בזמן חזרת עצם השמו"ע.

אבל בעצם דברי ברמ"א שכתב שכל העם צריכים לעמוד בזמן חזרת הש"צ, העיר באור גדול (סוף ר"ה) דיש הרבה ראיות שא"צ לעמוד. שנינו ביומא (פ"ז:). אמר בר המדורי הוי קאימנא קמיה דשמואל והוי יתיב, כי מטא ש"צ ואמר אבל אנחנו חטאנו, קם מיקם. והאריך שם להביא עוד ראיות ולכן כ' דמש"כ הרמ"א הוא רק חומרא בעלמא.

אמנם מי שרוצה לצאת ידי חובת תפלה בשמיעה מהש"צ, בודאי מסתבר דהוא חייב לעמוד, דמדין שומע כעונה אינו עדיף מהש"צ, וכן משמע בשעה"צ (סי' קכ"ד סק"כ) מדפסק דאסור לשבת תוך ד' אמות ממי שאינו בקי ויוצא ידי חובת שמו"ע ע"י שמיעת חזרת הש"צ.

והנה יש מקום לומר דאפילו אם נאמר כמו האור גדול, שמש"כ הרמ"א ש"א שצריך לעמוד בחזרת הש"צ הוא חומרא בעלמא, מ"מ במוסף בר"ה עדיין יש מקום לומר דחמיר טפי, דהרי מפורסם המחלוקת אם יש חיוב שהציבור יאזינו לחזרת הש"צ במוסף מתחלתה ועד סופה, דהגר"ח זצ"ל והגר"י זצ"ל הקפידו בזה כדי שישמעו התקיעות על סדר הברכות, ודייקו כן גם ממש"כ ברי"ף גיאות שיש לעמוד מאחורי הש"צ לשמוע התפלה, והיינו כדי שיוכל לשמוע ממנו הברכות היטב, הרי מוכח דבעי שיחשב לו לתקיעות על סדר הברכות [אבל לכ' יש להעיר לפי מש"כ באור גדול הנ"ל בשם הרז"ה ורמב"ן סוף ר"ה דהמנהג היתה להתפלל שבע ברכות במוסף בר"ה ואח"כ יצאו ידי חובת מלכויות וזכרונות ושופרות מהש"צ, דאפשר זהו כוונת הרי"ף גיאות במש"כ שצריך לשמוע התפלה מהש"צ]. אבל החזו"א (סי' קל"ז סק"ד) כ' דאין נ"מ בין חזרת הש"צ בר"ה לחזרת הש"צ בכל השנה ואין חיוב על היחיד לשומע, והחובה בר"ה הוא שהצבור ידאגו שיהי חזרת הש"צ ובזה מתייחסת התפלה לכל הצבור, ויש חובה שיעשו תקיעת שופר בסדר התפלה של חזרת הש"צ.

ולמעשה פוק חזי מאי עמא דבר, דעל פי רוב אין מקצרים בתפלת לחש כדי לשמוע חזרת הש"צ במוסף. ועכ"פ לפי החזו"א זצ"ל שאינו חייב לצאת ידי חובת תפלה בחזרת הש"צ במוסף אין מקום לחייבו לעמוד בחזרת הש"ץ של מוסף בר"ה יותר מכל השנה.

תבנא לדינא, אע"פ שיש תמהין על הרמ"א, אבל למעשה הרמ"א כ' דיש לעמוד בחזרת הש"צ [שוב ראיתי שהרמב"ם ה"ל תפלה פ"ט ה"ג כ' וז"ל ואחר שיפסיע שליח ציבור שלש פסיעות לאחוריו ויעמוד, מתחיל ומתפלל בקול רם מתחילת הברכות להוציא את מי שלא התפלל, והכל עומדים ושומעים ועונין אמן אחר כל ברכה וברכה, בין אלו שלא יצאו ידי חובתן בין אלו שכבר יצאו ידי חובתן עכ"ל - הרי מפורש כ' שכל העם, אפילו מי שכבר י"ח, עומד בזמן חזרת הש"צ, וצ"ע למה הרמ"א הביא דין זה רק ממנהגים, ולמה האור גדול לא הביא דברי הרמב"ם. הרה"ג ר' יחיאל פישהוף שליט"א העיר דיש מקום להסביר דאין כוונת הרמב"ם שהצבור צריכים לעמוד על רגליהם, אלא שיעמדו במקומם אחרי שפסעו ג' פסיעות, ולא יחזרו למקומם עד קדושה, אבל המעיין ברמב"ם בהלכה ב' שם, יראה שכבר כ' דצריך לעמוד במקום שהגיע אליו כשפסע, ולכן מש"כ בהלכה ג' שצריך לעמוד ולשמוע ולענות אמן, אינו בא ללמד שהוא צריך לישאר במקומו, אלא דטעון עמידה בחזרת הש"צ, ועדיין צ"ע דכיון דהרמ"א לא הביא הרמב"ם, כנראה שלא למד כן ברמב"ם], וא"כ זהו יותר חמור מעמידה כשהארון הקודש פתוח, ולכן מי שצריך לשבת, ישב בזמן אמירת הפיוטים כשהארון הקודש אינו פתוח, ואם צריך לשבת יותר, יעדיף לשבת כשהארון הקודש פתוח ממה שישב בזמן חזרת הש"צ.

והנה יש עצה שיוכל לשבת בזמן הפיוטים אע"פ שהארון הקודש פתוח, והיינו אם פותחים אותו פחות משלשה טפחים, דמצד אחד יש לו את המעלה שהארון הקודש פתוח, ומצד שני דינו כלבוד (ע')

אג"מ או"ח ח"ה סי' ל"ח סק"ד סוד"ה וכיון). בסיבת פתיחת הארון הקודש, כ' בשו"ת צמח צדק הקדמון (נדפס בשנת תל"ה – סי' נ' ד"ה ועוד) וז"ל אין פותחין ארון הקודש אלא לפיטים ותפילות שצריכים כוונה גדולה, כדי שעל ידי פתיחת ארון הקודש תתעורר הכוונה, וגם התפלה רצויה ומקובלת היא על ידי ס"ת עכ"ל.

כיסוי הס"ת בטלית כשמטלילים אותו ממקום למקום

נוהגים לכסות הס"ת בטלית כשמעבירים אותו ממקום למקום (ע' צדקה ומשפט פט"ז הערה ג' שלא מצא מקור למנהג זה), ואפשר הטעם שמא יעבור דרך מקומות מטונפים.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' בהעלותך תשפ"ב

האם אשה פטורה ממצות שופר כדי לעשות חסד

מעשה שהיה באשה שיצאה מביתה בר"ה כדי לשמוע תקיעת שופר בסוף תפילת מוסף, ובדרך נפגשה עם אשה גלמודה שהיתה רעבה, והיתה צריכה אוזן קשבת, והסתפקה האם מותר או ראוי לה לוותר על מצות שופר שהיא מעשהז"ג, ומעיקר הדין היא פטורה ממנה אע"ג דנשים קבלו עליהו לקיים מצות שופר, כדי לקיים מצות חסד, ואע"פ שא"א לשער השכר של מצות שופר בר"ה, ואין אתה יודע מתן שכרן של מצוות, מ"מ אפשר היא פטורה ממצות חסד כיון שכעת עוסקת במצוה אחרת, ותנן בסוכה (כ"ה.) ששלוחי מצוה פטורין מן המצוה מדין עוסק במצוה, ופרש"י שם שלוחי מצוה - כגון ללמוד תורה, ולהקביל פני רבו, ולפדות שבויים.

לפי"ז כיון שהיא היתה בדרך לקיים מצוה, אפשר היא פטורה ממצות חסד, או שמא נאמר שבמעשהז"ג שנשים פטורות ממנה, לא אמרינן העוסק במצוה פטור מן המצוה, ואפילו אם נאמר שגם במעשהז"ג שייך הפטור של העוסק במצוה, אפשר הפטור של "ההולך לדבר מצוה", שגם ההליכה למצוה פוטרת ממצוה אחרת, רק נאמר במצוה חיובית כגון ללמוד תורה, ולהקביל פני רבו, ולפדות שבויים, אבל למעשהז"ג שאינה מחוייבת בה, אפשר לא נאמר הפטור של ההולך לדבר מצוה.

מקור שהעוסק במצוה פטור מן המצוה מפרשת בהעלותך

כ' בפי' בהעלותך (ט' ו') "ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם, ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא", וחז"ל דורשים בסוכה (כ"ה). מכאן שהעוסק במצוה פטור מן המצוה (והיינו חוץ מהלימוד מהפסוק "בשבתך בביתך ע"ש), ונחלקו הדעות מי היו האנשים הללו שהיו טמאים, ר' יוסי הגלילי אומר שהיו נושאי ארונו של יוסף, ר' עקיבא אומר שהיו מישאל ואלצפן שעסקו בקבורת נדב ואביהוא, אבל ר' יצחק תמה עליהם, דהרי נושאי ארונו של יוסף כבר עבר עשרה חדשים מן הזמן שנשאו ארונו של יוסף, ואילו מישאל ואלצפן כבר יכלו להטהר כיון שנדב ואביהוא נפטרו בר"ח ניסן, ולכן תני' ר' יצחק שהתעסקו במת מצוה, וחל שביעי שלהן בערב פסח, ומדוייק הפסוק "ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא", דווקא ביום ההוא, אבל למחרת יכלו להקריב הקרבן פסח.

חידוש של רש"י דמצוה קלה הבאה לידך אינך צריך לדחותה מפני מצוה חמורה

הרי מבואר שהתעסקו במת מצוה אע"פ שידעו שע"י לא יוכלו לקיים מצות קרבן פסח, ומזה דייק רש"י (שם כ"ה: ד"ה שחל שביעי) וז"ל שמעינן מיניה לעוסק במצוה פטור מן המצוה, שהרי נטמאו במתיהן שבעה ימים לפני הפסח, ואף על פי שטומאה זו תעכב על ידם אכילת פסחיהן, אלמא **מצוה קלה הבאה לידך אינך צריך לדחותה מפני חמורה** עכ"ל (ועי' במ"ב ס"י ל"ח סקכ"ט שהביא כן בשם האו"ז וריטב"א).

אמנם קשה לומר שמת מצוה נקראת מצוה קלה, דהרי היא דוחה את כל המצוות, ואפילו כה"ג שהוא נזיר, ומצות פסח ומילה נדחו מפני מת מצוה, ולכן פרש"י בסוכה שם שלא היה מת מצוה דווקא, דגם מתיהן מת מצוה קרי להו, דמצוה להתעסק בהן, וא"כ שפיר הוי ראיי' שמותר להתעסק במצוה קלה אע"פ שע"י לא יוכל לקיים מצוה חמורה העתידה לבא.

סתירת הסוגיות בקיום מצוה קלה היום על חשבון מצוה חמורה מחר

וכבר הק' בהגהות הגרא"מ הורוביץ זצ"ל בסוכה, למה החכם צבי והרדב"ז והשאגת אריה לא הביאו ראיי' מרש"י הנ"ל דמצוה קלה הבאה לידך אינך צריך לדחותה מפני חמורה, במחלוקתם בענין מי שיכול לבחור יום אחד שישתחרר מבית האסורים, האם יבחר היום, או שימתין ליום שיש בו הרבה מצוות כגון יוהכ"פ. עוד העיר, דלכאורה יש סתירה לסוגי' זו מהמבואר במנחות (מ"ט.) תדיר ומקודש הי עדיף, והיינו כשיש קרבן מוסף היום או תמיד למחר, מה עדיף, האם יקריב התמיד דמחר כיון שתדיר עדיף, או שמא יקריב המוסף של היום שהוא מקודש. ולכאורה קשה, דאפילו אם תדיר של מחר עדיף, מ"מ נימא דמוספין של היום עדיף מדין עוסק במצוה, אפילו אם היא מצוה קלה, מ"מ למה לא יקריב המוספין היום לפי הסוגי' בסוכה שמותר להתעסק בקבורת מתים לפני פסח, אע"פ שע"י יתבטל ממצות פסח שהוא בכרת. אמנם הגרא"מ הורוביץ זצ"ל תירץ, דקרבן תמיד של מחר טעון ביקור כבר מהיום (ד' ימים), וממילא נחשב שהוא כבר חייב במצות התמיד מהיום, ונמצא שאם ישחטנו היום לשם קרבן מוסף, יבטל מצות שימור של הקרבן תמיד, ולכן אם תדיר עדיף, צריך להשאירו לקרבן תמיד.

שיטת הנתיבות שאין פטור של עוסק במצוה במי שמקיים מצוה קיומית

והנה אפילו אם נאמר שיש ראיי' שגם במצוה קלה נאמר העוסק במצוה פטור מן המצוה, עדיין יש להסתפק האם יש פטור של העוסק במצוה גם במצוה קיומית. הנתיבות (ס"י ע"ב סק"י"ט) מביא ראיי' לפשוט ספק זה מהסוגי' בב"מ (נ"ח.), השוכר את הפועל (פרש"י גזבר של הקדש ששכר פועלים משל הקדש) לשמור את הפרה (פרש"י פרה אדומה שלקחה, ושומרין אותה שלא תיפסל), אין נותנין לו שכר שבת (פרש"י אם שכיר יום הוא), לפיכך אין אחריות שבת עליו. הרי מבואר שבשבת הוא שומר חנם, ובשאר ימות השבוע הוא שומר שכר. והקשה הנתיבות, דאפילו אם הוא שומר חנם, מ"מ הרי הוא מקיים מצוה כששומר את הפרה אדומה, וא"כ הוא פטור מליתן צדקה מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה, ויש לו הדין כמו בשומר אבידה

שפטור מפרוטה דרב יוסף ויש לו דין של שומר שכר (עי' ב"ק נ"ו:), ותי' הנתיבות דבשלמא בשומר אבידה שיש לו חיוב לשומרו, התם שייך פטור של העוסק במצוה, אבל בפרה אדומה שהוא אינו מחוייב לשומרו יותר מאחרים, ממילא כיון שמצוה זו אינה מוטלת דווקא עליו, שוב אין לו פטור של עוסק במצוה. ומה"ט פסק הנתיבות, שגבאי צדקה אין דינו כש"ש משום פרוטה דרב יוסף, כיון שאין כל אחד מחוייב להיות גבאי צדקה, ויכול ליטול שכר ע"ז, ולא דמי להלואה ואבידה.

לפ"ז יש להסתפק האם שייך פטור של העוסק במצוה כשאשה מקיימת מעשה"ג, דלפי הנתיבות, כיון שאינה חייבת במצוה זו, אע"פ שקבלו עליהו מצות שופר, אין זה פוטר אותה מלקיים מצות חסד שהיא מצווה לעשות.

האם העוסק במצוה קיומית פטור מן המצוות

והנה נחלקו הפוסקים אם העוסק במצוה קיומית, פטור מן המצוה, ונ"מ טובא, כגון מי שהוזמן בסוכות להתנדב לחלק עוגות לחולים בבית החולים, ובאמצע ההתנדבות היה רעב, האם יש לו פטור של עוסק במצוה ואינו מחוייב לטרוח ללכת לאכול בסוכת בית החולים, או לא. באור זרוע (הלי סוכה ס"י רצ"ט) כ' וז"ל גבי ציצית אין שייך לומר עוסק במצוה, דאי בעי לא מכסי כלל עכ"ל, הרי מבואר כשיטת הנתיבות הנ"ל, דבמצוה קיומית לא שייך הפטור של העוסק במצוה.

מאידך גיסא האמרי בינה (או"ח ס"י י"ג סוסק"ג) הקשה על הנתיבות, דמצאנו שגם מי שמקיים מצוה קיומית שאינה מוטלת דווקא עליו, בכל זאת יש לו פטור של העוסק במצוה פטור מן המצוה, דהרי שנינו בסוכה (כ"ה). ונפסק להלכה בה"ל תפילין (ס"י ל"ח ס"ח) שכותבי תפילין ומזוזות שכבר התחילו לכתוב לפני זמן ק"ש, פטורים מק"ש ותפלה ותפילין, אע"ג שכתיבת סת"ם אינה מצוה חיובית, אא"כ נאמר דהתם מיירי שחייבים לכתוב מדין ערבות משום שמי שצריך התפילין אינו יכול להמתין עד שהסופר יקרא ק"ש.

העמק ברכה (הלי נשיאת כפים אות ד' – עמוד י"ז, וע"ע ראי"י בה"ל סוכה אות ט"ו עמוד פ"ז) ג"כ הוכיח שהעוסק במצוה קיומית פטור מן המצוות, והביא ראי"י כמו האמרי בינה מהא דכותבי ספרים תפילין ומזוזות שפטורים מן המצוות, וכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה – הלי אבילות עמוד צ"א).

הרי מבואר שהאו"ז והנתיבות ס"ל שהעוסק במצוה קיומית אינו פוטר ממצוה חיובית, ואילו האמרי בינה ועמק ברכה ומרן הגריש"א זצ"ל ס"ל דגם בכה"ג הוא פטור ממצוה חיובית.

ביאור מחלוקת הפוסקים אם יש פטור של עוסק במצוה כשמקיים מצוה קיומית

השדי חמד (ח"ה עמוד קי"ז - מערכת עי"ן כלל מ"ה ד"ה ולענין) הביא שהאדר"ת זצ"ל הסביר, שהמחלוקת אם יש פטור של עוסק במצוה כשהוא מקיים מצוה קיומית, תלויה בסוגי' בסוכה הנ"ל, שהביאה כמה דעות במקור של הפטור של עוסק במצוה, דאם לומדים כר' עקיבא ממישאל ואלצפן שהתעסקו בקבורת נדב ואביהוא, או כר' יצחק שלומדים ממת מצוה, י"ל שכל הפטור הוא רק במצוה המוטלת עליו ולא במצוה קיומית, אבל לפי ר' יוסי הגלילי שלומדים מנושאי ארונו של יוסף, כיון שהמצוה לשאת את הארון לא היתה מוטלת עליהם דווקא, כמו שקבורת נדב ואביהוא היתה מוטלת על קרוביהן, ממילא מוכח שגם במצוה קיומית יש פטור של עוסק במצוה.

הברכת אברהם (סוכה כ"ו. ענף א אות ג' - עמוד קכ"ד) הוסיף על ביאור זה, מהא דשנינו התם (כ"ו). א"ר חנניא בן עקיבא, כותבי ספרים תפילין ומזוזות, הן ותגריהן ותגרי תגריהן, וכל העוסקין במלאכת שמים, לאתויי מוכרי תכלת, פטורין מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצוות האמורות בתורה, לקיים דברי ר' יוסי הגלילי, שהיה ריה"ג אומר העוסק במצוה פטור מן המצוה. וצריך ביאור, מה כוונת הגמ' "לקיים דברי ר' יוסי הגלילי", הלא יש עוד תנאים דס"ל שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, ולכן

הסביר שכוונת הגמ' להוכיח, שגם במצוה קיומית יש פטור של עוסק במצוה, דהרי ר' יוסי הגלילי הנ"ל למד הפטור של עוסק במצוה מנושאי ארונו של יוסף, והתם המצוה לא היתה מוטלת דווקא עליהם.

האם עוסק במצוה דרבנן פטור ממצוה דאורייתא

האחרונים דנו אם העוסק במצוה דרבנן פטור ממצוה דאורייתא, ובביאור הספק כ' העל"י בסוכה (כ"ה. ד"ה הכא), די"ל כיון שהוא רק עוסק במצוה דרבנן, אין בכחה לדחות מצוה דאורייתא, ואע"פ שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מה"ת בשוא"ת, היינו דווקא אם חז"ל אמרו כן בפירוש, אבל כאן לא אמרו כן בפירוש, אא"כ נאמר שכל מצוה דרבנן יש בה משום "לא תסור", וא"כ גם זה נחשב כעוסק במצוה דאורייתא (ובבכורי יעקב סי' תר"מ סקכ"ב הכריע שגם העוסק במצוה דרבנן פטור ממצוה דאורייתא, משום שכל מצוה דרבנן יש בה משום "לא תסור"), וכבר האריכו האחרונים בשאלה זו, ע' קובץ שעורים (ח"ב סי' ל"ב) וכן בקוה"ע (סי' מ"ט סק"א).

מחלוקת המ"א ופמ"ג אם העוסק במצוה דרבנן פטור מן המצוה

והנה נפסק בשו"ע בהל' ק"ש (סי' ע"ב ס"ד) בענין ק"ש אחרי קבורת המת כשכל העם עושים שורה כדי לנחם האבלים, שאם העם יכולים לקרא ק"ש, אפילו רק פסוק ראשון של ק"ש לפני שיגיעו לשורה, יתחילו, ואם לאו לא יתחילו אם יש שהות ביום לקרות אח"כ, והסביר המ"ב (סק"ג) בשם המ"א (סק"ד), שאם יעבור זמן ק"ש, יקראו ק"ש תחילה, כיון שעדיין לא התחילו במצות תנחומין, והביא הבה"ל (ד"ה אם יש שהות) שהפמ"ג (א"א סק"ד) הקשה על המ"א, דמשמע מזה שהעוסק במצוה, אפילו במצוה דרבנן (ניחום אבלים) שוב אין לו לפסוק אפילו למצוה דאורייתא, וצ"ע מנין לו זה עכ"ל.

לפ"ז יש לדון בנד"ד, דאם רש"י אמר שאם מצוה קלה באה לידך, אינך צריך לדחותה מפני מצוה חמורה (וכן הובא להלכה), א"כ מותר לאשה לקיים מעשהז"ג אע"פ שע"ז לא תוכל לקיים מצות חסד וצדקה, אבל מאידך גיסא, הפמ"ג הקשה דאין סברא לומר העוסק במצוה דרבנן יהיה פטור ממצוה דאורייתא, משום דכלפי המצוה דאורייתא המצוה דרבנן אינה נחשבת כעוסק במצוה, א"כ כש"כ באשה שעוסקת במעשהז"ג, שהיא פטורה ממנה, בודאי לא שייך לומר שתהא פטורה ממצוה דאורייתא המוטלת עליה.

אבל יש מיישבים את שיטת המ"א מקושיית הפמ"ג, לפמשי"כ בתר"י בברכות (י"ז: ד"ה קברו) שהטעם שאם אין שהות להתחיל ולגמור ק"ש לפני שהמנחמים יגיעו לשורה, לא יתחילו, הוא משום שניחום אבלים הוא מדאורייתא וכלול במצות גמילות חסד, וחז"ל (ב"ק ק. וב"מ ל:) דרשו מהפסוק שגמילות חסדים היא מצוה מה"ת. הרי מפורש דס"ל שמצות תנחומים היא מדאורייתא, ולכן העוסק בניחום אבלים פטור מק"ש, אבל אם מצות ניחום אבלים רק היתה מדרבנן, לא היינו פוטרים אותו ממצות ק"ש דאורייתא, ולפ"ז מיושב היטב קושיית הפמ"ג.

האם כשעוסק במצוה בין אדם למקום פטור ממצוה בין אדם לחבירו

עוד יש להעיר, שבשו"ת שם אריה (ח"א סי' ס"ד) כ' דהעוסק במצוה פטור מן המצוה רק נאמר כששתי המצוות שוות, אבל העוסק במצוה בין אדם למקום, אינו פטור ממצוה בין אדם לחבירו, ולכן רק באופן כגון העוסק במצות השבת אבידה פטור מליתן ריפתא לעניא, דשניהם מצוות בין אדם לחבירו, ובזה יישב קושיית תוס' בשבועות (מ"ד: ד"ה רב) דלא שייך פטור דפרוטה דרב יוסף בתקיעת שופר.

לפי דבריו העוסק בהכנסת אורחים אינו פטור מתפלה או מתלמוד תורה, וצ"ע טובא דהרי נפסק ברמ"א (יו"ד סי' ר"מ ס"ב) שאם התחיל להתעסק במצוה פטור מכיבוד אב, ולפ"ז כיון דהרבה פוסקים ס"ל דכיבוד אב היא מצוה בין אדם לחבירו, למה פטור ממנה (וע"ע בספר בית מתתיהו ח"א עמוד כ"ט שהאריך

להקשות על השם אריה). עוד קשה מאברהם אבינו שחידש לנו שגדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה, מזה שעזב הקב"ה כדי להכניס אורחים, ולפי חידושו של השם ארי', בלא"ה היי חייב לקיים מצוה בין אדם לחבירו אע"פ שהיי עסוק במצוה, כיון שהיה עסוק במצוה בין אדם למקום וצ"ע.

שיטת מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל והמשנה הלכות שהמקיימת מעשהז"ג אינה פטורה ממצוה חיובית

מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל ס"ל (דעת נוטה ח"ב עמוד ש"ו), דאפילו אם נימא דעוסק במצוה קיומית פטור מן המצוה, היינו משום דהא מיהא כשעוסק בה מקיים מצוה, אבל נשים העוסקות במ"ע שהזמן גרמא, דלא מחייבי כלל, והם מכניסים עצמם לזה, גרע ממצוה קיומית, ולית בהו פטורא דעוסק במצוה, ולא דמי לגבאי צדקה דלאחר שמכניסים עצמם לקיום המצוה מקיימים מצוה שנצטוו בה. בשו"ת משנה הלכות (ח"ז סי' ט"ז) ג"כ נקט בפשיטות שאשה המקיימת מעשהז"ג אינה פטורה ממצוה חיובית, והסביר שלדעת כמה פוסקים עיקר פטור שלה ממעשהז"ג, היא כדי שלא תהא עסוקה במצות אחרות, ולא תוכל לקיים חיובה, ואי נימא דכשתעסוק במצות שפטורה מקרי חייבת, ופטורה מהחיוב, א"כ אכתי לא תוכל לקיים מצותיה.

סיכום לדינא

- א. העוסק במצוה פטור מן המצוה
- ב. מצוה קלה הבאה לידך אינך צריך לדחותה מפני חמורה
- ג. יש מחלוקת הפוסקים אם עוסק במצוה קיומית ג"כ פטור מן המצוה
- ד. להרבה פוסקים העוסק במצוה דרבנן פטור ממצוה דאורייתא
- ה. י"א שהעוסק במצוה בין אדם למקום, אינו פוטר ממצוה בין אדם לחבירו
- ו. אשה העוסקת במצות עשה שהזמן גרמא אינה פטורה ממצוה שהיא חייבת בה